
Историографија

Проф. др Александра Илић Рајковић, ванредни професор

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Београд, Република Србија

avilic@f.bg.ac.rs

УДК37.018(497.11)“1919-1921“

Др Драгомир Бонџић, научни саветник

Институт за савремену историју

Београд, Република Србија

dragomirbondzic@yahoo.com

Оригиналан научни рад

Примљено: 14. септембар 2025.

Одобрено: 3. новембар 2025.

Основне школе у Србији после Првог светског рата – случај Посавског среза 1919–1921*

АПСТРАКТУМ: У чланку се посматра рад основних школа у Посавском срезу Београдског округа са седиштем на Умки током првих година после Првог светског рата. Пажња је посвећена материјалним проблемима, наставном особљу, броју и структури ученика и одвијању наставе. Рад је настао на основу архивске грађе Министарства просвете Краљевине Југославије из Архива Југославије, као и других извора и релевантне литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Краљевина СХС, Први светски рат, Посавски срез, основне школе, ратна штета, учитељи, наставни планови и програми, ученици*

Посавски срез Београдског округа са седиштем на Умки

Према административној подели Краљевине Србије која је била на снази и у првим годинама после Првог светског рата, Посавски срез са седиштем на Умки био је део Београдског округа који су чинили још Врачар-

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

ски, Грочански, Колубарски, Космајски и Младеновачки срез (треба поменути да је истовремено постојао и Посавски срез са седиштем у Обреновцу, који се налазио у оквиру Ваљевског округа). После доношења Видовданског устава 1921. године укинута су окрузи и уведена подела на области. Законом од 26. априла 1922, у складу са Уставом, установљене су области као административне јединице, а Уредбом од истог дана њихов број је у целој Краљевини СХС установљен на 33. Тада је укинут Београдски округ, а уведена Београдска област којој су, поред делова Баната и Бачке, припали и Врачарски срез и Посавски срез са седиштем на Умки. Таква подела задржана је до Шестојануарске диктатуре и поделе земље на бановине 1929. године.¹

По завршетку Првог светског рата у селима Посавског среза постојало је 19 народних основних школа. Још од 19. и почетка 20. века народне основне школе су постојале у следећим селима Посавског среза: Арнајево (основана 1897), Барајево (1871), Барич (1875), Баћевац (1873), Бождаревац (1907), Велика Моштаница (1890), Велики Борак (1855), Вранић (1907), Дражевац (1897), Конатице (1869), Лесковац (1904), Мала Моштаница (1902), Мислођин (1900), Остружница (1814), Соколово (1900), Сремчица (1875), Степојевац (1900), Умка (1890) и Шиљаковац (1899).² Као и све школе у Србији, и школе Посавског среза су се непосредно по ослобођењу и формирању нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, прво морале суочавати са тешким последицама рата.

Материјална ратна штета у школама Посавског среза

Поред огромних људских губитака, Србија је у Првом светском рату претрпела и праву материјалну катастрофу. Нарочиту штету су претрпеле школе – школске зграде су систематски руиниране, рушене, паљене, пљачкане или употребљаване за војне магацине, склоништа, касарне, болнице и коњушнице. Понегде су остали само голи зидови, кров и таваница су били срушени, прозори, врата и подови однети, школски намештај, пећи, наставна

1 *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године* (Београд: Завод за статистику, 1955), 46–47. Области су укинута после увођења диктатуре краља Александра Карађорђевића Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929, којим је држава названа Краљевина Југославија и подељена на девет бановина. Посавски срез са седиштем на Умки нашао се у Дунавској бановини, чије седиште је било у Новом Саду. Таква подела је остала до окупације Краљевине Југославије 1941 (*Исто*, 49).

2 Архив Југославије (АЈ), фонд 66, Министарство просвете Краљевине Југославије, фасцикла 1948, архивска јединица 1929, Подаци о стању народних основних школа у Срезу посавском Округа београдског састављени по распису бр. 13327, 23. маја 1919; Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941, Књига 2 – грађа* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), 339. У периоду између два светска рата у срезу су основане школе у Гунцатима (1929) и Мељаку (1936).

средства, књижнице и архива су разграбљени, уништени или спаљени.³ Понегде су после окупатора пљачку настављали и несавесни мештани, који су односили грађу, подове, стакло, пећи и остало што је остало иза окупатора.⁴ Тако је било на целој територији бивше Краљевине Србије, па и на простору Посавског среза. Штета и стање у појединим деловима земље и на појединим школама били су различити. Штета на намештају у 423 школе у Србији и 19 школа у Посавском срезу може се видети у следећој табели.

	Бр. школа	Клупе	Столови	Столице	Рачунаљке	Табле	Ормани	Пећи
Укупно	423	8916	1209	2440	550	683	705	1033
Посавски срез	19	333	51	52	20	31	21	38

Табела 1. Уништен и опљачкан намештај и учила у Србији и Посавском срезу⁵

Школски надзорник Посавског среза Милија Луковић је 4. априла 1919. године у извештају Министарству просвете писао да су све школске зграде ратом „мање или више оштећене”. Оштећења у појединим школама су била различита. Рецимо, школа у Арнајеву, иако је била од слабог материјала, била је добро очувана – требало је само окречити и поправити полупане прозоре и у њој су се могла држати предавања. На школи у Барајеву били су упропашћени и полупани прозори и врата, на једној учионици је опао плафон. Учитељски станови су били добро очувани, али у њима је током рата била болница, те их је требало окречити, опрати и проветрити. И на школи у Баричу су били полупани прозори и врата и на учионицама је опао плафон, а општина је већ у пролеће 1919. приступила оправци школе и учитељских станова. И школа у Баћевцу је била доста оштећена, нарочито прозори и врата, а општина је самостално набавила стакла и извршила оправке. У школи у Бождаревцу је осим полупаних прозора и врата било „велико ђубре”, засебна зграда за учитељски стан је била сасвим порушена, а у извештају је писало да „стоје само зидови и кров”. И школа у Борку и учитељски станови били су много оштећени, па је забележено да „нема ништа друго сем зидова и крова и сам под је изгорео или однет”. На школи у Великој Моштаници полупани су прозори и неколико врата и ни на једним вратима није било браве. У Вранићу су биле две школске зграде, од којих је једна била добро очувана

3 Момчило Исић, *Материјално страдање основних школа у Србији за време Првог светског рата* (Београд: Институт за новију историју Србију, 2010), 13.

4 *Исто*, 31–32.

5 *Исто*, 33–34. Подаци за Србију нису потпуни за Пожаревачки срез. У комисијским извештајима из 1921. у 1.178 школа у Северној (преткумановској) Србији пријављена је штета од 19.418.071 предратних динара (16.737 динара по школи), а у 64 школе у Београдском округу 1.863.970 динара (29.124 динара по школи) (*Исто*, 40).

и могла је да прими три одељења и да почне са радом, док је друга зграда са учитељским станом била „сасвим пропала”, зидови су попуцали и није се могла поправити осим да се поново сазида. Школска зграда у Дражевцу била је сасвим упропашћена и остали су само зидови и кров. Није било пода, врата ни прозора. Пошто се школа није могла оправити, требало је да општина нађе другу зграду за школу. И школа у Конатицама је била тако оштећена да се није могла оправити до да се поново зида, јер ни зидови нису били у целости очувани, па је и ова општина морала да нађе другу зграду „да им деца више не дангубе”.⁶

С друге стране, школа у Лесковцу је била у добром стању, требало је само окречити и у њој је могао одмах да почне рад. И у Малој Моштаници школа је била добро очувана, „сем прозора, врата и спољних олука, који су у неколико полупани”, али могла се лако оправити. Школска зграда у Мислођину је била доста оштећена, нарочито прозори и врата, на једној учионици је опао плафон и однети су спољни олуци на зидовима. Зграда за учитељске станове је била сасвим пропала, те се није могла поправити, већ се морала зидати друга. Школа у Остружници је била добро очувана и само је требало поправити полупане прозоре и браве на вратима.⁷ И школа у Соколову је била у добром стању, сем прозора који су били „доста полупани”. Школа у Сремчици је била „у исправном стању, као што је била пре евакуације”. То је била „једина школа у школскоме срезу посавском која је потпуно очувана”. На школи у Степојевцу су однети или полупани прозори и врата и требало је извршити знатне оправке да би у школи почео рад. Школа на Умки је била доста оштећена и упропашћена, нарочито прозори и врата, ни на једним вратима није било браве; током рата школу су користиле српске војне власти за смештај хране, а пошто је испражњена и делимично поправљена, у њој је могао почети рад. На школи у Шиљаковцу било је доста полупаних прозора, али школа је била иначе у добром стању и после нужних поправки могла је да започне са радом.⁸

Када су у питању школски намештај, књижнице, учила и архиве, у свим школама је „већином све пропало и упропашћено”, осим у школи у Сремцици. „У појединим школама нађе се по неколико клупа и по која табла и ништа

6 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 33, 4. 4. 1919.

7 О последицама рата и обнови школе у Остружници види: Радомир Ј. Поповић, *Остружничка основна школа „Карађорђе” 1805–2015* (Остружница, ОШ „Карађорђе” Остружница, 2015), 59–61.

8 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 33, 4. 4. 1919. Према извештају из априла 1919, Посавском школском срезу су припадале и школе у Железнику, Кнежевцу, Пиносави, Реснику, Рипњу и Рушњу, које су касније припојене Врачарском срезу.

више”, закључивано је у извештају. Међутим, није сва штета била последица ратних дејстава и деловања непријатељске војске. „Жалим, што морам овде напоменути да сам сазнао од појединих мештана приликом прегледа школа, да су многе школе и школске ствари упропастили и однели сами сељани”, истицао је надзорник Луковић. То су му преносили они „који нису били у томе саучесници и то сад много смета брзом набављању школских ствари и оправци школа, јер они исправни грађани захтевају да се пронађу они који су упропашћавали школске ствари и они неће због тога да дају прилоге или прирез за оправку школе и набавку најпотребнијег материјала за школу”.⁹ Дакле, на крају Првог светског рата, све школе у Посавском срезу, осим школе у Сремчици, биле су оштећене, без врата, прозора, намештаја, неке са срушеним плафонима, оштећеним зидовима и крововима; мале зграде уз школске зграде биле су већином срушене за огрев војника; школска дворишта су остала без оградe и дрвећа.¹⁰

Процес поправке оштећених зграда и набавке и надокнаде ратне штете и уништеног школског намештаја и учила започео је већ у пролеће 1919. Школски надзорник је у априлу 1919. препоручио школским општинама да у договору са школским одбором и грађанима нађу начина да се изврши најнужнија поправка школских зграда и да се набави најнужнији намештај, како би што пре започео рад у школама које нису почеле са радом. Пошто општине нису имале готовине, препоручивано је да се школе обнове добровољним прилозима или, ако се тако није могло прикупити довољно средстава, да се општине позајме од имућнијих грађана док се прирез не прикупи. Циљ је био што пре оправити школе и почети са радом.¹¹

До јула 1919. у Посавском срезу нису почеле са радом школе у Борку, Дражевцу, Конатицама и Степојевцу јер још нису биле оправљене. Школске општине су приступиле прибављању средстава, набавци грађе, оправци врата, прозора, крова, подова и кречењу зидова, у настојању да школе почну са радом почетком нове школске године. Једино је школска зграда у Конатицама, погођена гранатама, била толико оштећена да није могла да се поправи већ се морала поново зидати, за шта општина није имала новца без државне помоћи.¹² Ни на почетку нове школске године све школе у срезу нису биле поправљене и нису почеле са радом. Нови срески школски надзорник Тома

9 Исто.

10 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 115, 8. 2.1920.

11 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 33, 4. 4. 1919.

12 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Школском одбору Округа београдског, бр. 241, 9. 9.1919.

М. Јаковљевић је током првог полугодишта школске 1919/20. године успео да од Дирекције плена добије пет и по вагона грађе од старих барака и поделио их школама; иако је грађа била стара и половна, послужила је корисно за врата, прозоре, клупе, под и друге потребе. За школу на Умки набављена је жица за ограду и пет нових пећи са чунковима. Фебруара 1920. у срезу је било 18 школских зграда са по једном или две учионице у којима се држала настава, док је школа у Конатицама зидана, подизан је кров и почела је са радом фебруара 1921. Све помоћне зграде око школских зграда су и даље биле неисправне, дворишта су била неограђена; Јаковљевић је упутио апел школским одборима да се током пролећа 1920. у двориштима засади воће и друго дрвеће и да се школе ограде новчаним прилозима и непосредним учешћем самих сељана.¹³ Оправке зграда и набавка школског материјала, а посебно уређивање школских дворишта, настављено је и током наредних година, у оквиру материјалног одржавања школа.

Управљање и материјално издржавање школа

За управљање, надзор и издржавање школа после Првог светског рата било је задужено Министарство просвете Краљевине Срба Хрвата и Словенаца које је основано децембра 1918, односно одсек за народне школе при просветном одељењу и локални просветни органи.¹⁴ Министарство просвете је вршило своју делатност преко окружних школских одбора (од 1922. преко обласних школских одбора), месних школских одбора и среских школских надзорника. У Београдском округу је постојао окружни школски одбор, а у местима где су постојале школе месни школски одбори. Подручје школског Посавског среза се поклапало са подручјем политичког среза. Седиште среза и канцеларија среског школског надзорника налазили су се на Умки. Школски надзорник је вршио надзор над радом школа у срезу, вршио повремене обиласке школа и прегледе рада учитеља, контролисао рад школских одбора и управитеља школа и извештавао Министарство просвете, од којег је добијао упутства и наредбе. Дужност среског школског надзорника од завршетка рата до краја 1919. вршио је Милија Луковић,¹⁵ а потом Тома Јаковљевић.¹⁶

-
- 13 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 115, 7. 2. 1920; Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 593, 15. 7. 1920; Р. Ј. Поповић, *н. д.*, 62.
- 14 Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, књига 1 (Београд: Стубови културе, 1996), 171–174.
- 15 Милија Луковић је пре рата радио као учитељ у Београду и био је активан у управи Учитељског удружења. После одласка са места среског школског надзорника пензионисан је, а 1923. је добио Орден светог Саве IV степена (*Учитељ*, 1911, 86; *Просветни гласник*, 1923, 23).
- 16 Тома Јаковљевић је завршио Учитељску школу у Београду и до Првог светског рата

Према Закону о народним школама из априла 1904 (који је био на снази и после Првог светског рата, са изменама из 1919. године), основне школе су издржавале школске општине, уз помоћ државних и окружних органа. Школску општину је представљао школски одбор који се старао о вршењу њених дужности. Школски одбор су чинили председник општине којој је школа припадала (који је био и председник одбора), управитељ школе као деловођа и три писмена грађанина. Одбор је руковао школским имањем, школском касом и школским фондовима, на почетку школске године састављао школски годишњи буџет и слао га на одобрење окружном школском одбору и бринуо се да што већи број деце похађа школу. С друге стране, Министарство просвете је обезбеђивало средства за плате учитеља.¹⁷

Управљање и издржавање основних школа у првим годинама после Првог светског рата било је у целој Србији, па и у Посавском срезу, пре свега условљено материјалним последицама рата и сиромаштвом становништва, као и политичким трзавицама и честим изборним борбама које су заустављале рад државних и школских органа на терену. Услед тога, све школске општине у земљи су имале тешкоће у сакупљању школског приреза, те су школе оскудевале у новцу и тешко се издржавале. До краја 1919. школе у Србији су добијале мање од половине одређеног приреза и често су се издржавале од добровољних прилога и организовања забава и прикупљања новца. Ситуација се с временом поправљала, али буџети сеоских школа у Београдском округу су и 1920. године реализовани само 67% од планираног. Школски надзорник је, поред осталог, имао обавезу да Министарству доставља месечни извештај о издржавању школа и мерама које су предузете за побољшавање издржавања. По наредби Министарства просвете, окружни школски одбори су од месних школских одбора тражили да детаљно израде школске буџете за 1921. годину, стављајући на страну прихода и приходе од школских имања и казни родитељима, а међу расходе станарину за учитеље, управитељски додаток, плату школског послужитеља, трошкове оправке и чишћења школских зграда, трошкове подизања нових школских зграда,

је радио као учитељ по шумадијским селима. Током Првог светског рата прешао је са српском војском преко Албаније. Постављен је за школског надзорника на Умки крајем 1919. и на том положају се задржао до 1927, суочавајући се са тешким последицама које је рат оставио на школама, учитељима и ученицима. За њега се говорило да је „необично тактичан, сналажљив, практичан, умешан, слаткоречив и са богатим животним искуством”. Постављен је 1927. за школског надзорника Београдске области. Исте године, школско надзорништво Посавског среза на Умки је укинута и припојено Врачарском срезу. *Летопис основне школе у Баричу* (написао Витомир С. Радовановић, школски саветник), рукопис, 174–177. Копија Летописа се чува у Архиви ОШ „14. октобар” у Баричу.

17 Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941, Књига 1* (Београд: Институт за новију Србију, 2005), 69–70.

средства за набавку огрева, намештаја, учила, књига, листова и часописа за књижницу и за друге потребе. У тешким послератним временима требало је бити умерен и имати у виду потребе школе, али и могућности намученог и осиромашеног становништва.¹⁸

Посавски срез је имао исте тешкоће са издржавањем школа као и остали делови земље. Упркос томе, срески школски надзорник Тома Јаковљевић је имао велике амбиције: поред оправке и почетка рада свих предратних школа (што је и успео већ школске 1920/21. године), залагао се за отварање нових одељења и предлагао је представницима већих села разбијеног типа (Барајево, Вранић) подизање нових школских зграда у појединим деловима насеља. Планирао је да ће „у Београдској Посавини свако село имати свој просветно-културни центар – своју школу са ограниченим бројем одељења”. Међутим, и сам је одмах уочио препреке и тешкоће у реализацији тих планова и у текућем издржавању постојећих школа у срезу, а указивао је и на узроке тих проблема. У извештају из јула 1920. забележио је: „Народ хоће и воли школу, он ће порушене и пропале зграде оправити, и то се види; али председници и часници општине неће школу да издржавају, а то се не види, зато је издржавање школа рђаво.”¹⁹

Почетак рада школа и организација наставе

До половине 1919. године са радом је отпочело 12 школа Посавског среза. На основу података из Табеле 2 може се констатовати да је наставу у школској 1918/19. години похађало око 70% од укупно уписаних, а да је од тог броја у наредни разред прешло само 47% ученика. Наиме, у неким школама (Барајево, Барич, Баћевац, Лесковац, Мислођин) само су ученици првог разреда преведени у наредни разред.²⁰ Поред тога било је и школа (Арнајево, Соколово и Шиљаковац) у којима су наставници постављени са великим закашњењем те наставни рад није довољно дуго трајао да би се школска година и званично завршила.²¹ У четири школе рад није отпочео уопште и у њима није било ни уписаних ученика ни наставника. Наредне, 1919/20. школске године, током првог полугодишта готово све школе почеле су са радом, изузев у Конатицама.

Посебан изазов за школске власти представљало је утврђивање организационог оквира који би обухватио широк распон узраста ученика и разлике у

18 Исто, 70–77.

19 АЈ, 66-1948-1929, Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 593, 15. 7. 1920.

20 АЈ-66-1948-1929, Подаци о бројном стању ђака за шк. 1918/19. годину, 1. 9. 1919.

21 АЈ, 66-1948-1929, Списак школа и наставника у Посавском срезу за школску 1918/19.

нивоима њиховог претходног школског образовања. За ученике који су 1918. године дорасли за упис у школу, предвиђено је похађање редовне наставе, док су за ученике чије је школовање прекинуто ратом и ученике који су дорасли за школу између 1914. и 1917. године предвиђени течајеви на којима би се радило по скраћеном програму.²² У Посавском срезу је услед недостатка наставника установљен тзв. полудневни рад – један наставник радио је наизменично са два одељења (ученици су долазили на наставу сваки други дан). На овај начин је током посматраног периода у Посавском срезу радило седам школа.²³

Село	1918/19.				1919/20.			1920/21.		
	Наст.	Ученици			Наст.	Ученици		Наст.	Ученици	
		Уписано	Похађа	Прелаз		Уписано	Похађа		Уписано	Похађа
Арнајево	-	93	83	-	1	91	88	1	53	29
Барајево	2	126	126	84	2	121	117	2	103	82
Барич	1	104	92	58	2	123	102	2	161	103
Баћевац	2	150	95	38	2	115	115	2	147	144
Божидаревац	1	119	74	73	1	113	68	1	Без под.	55
Борак	-	-	-	-	1	50	50	2	118	105
В. Моштаница	2	235	76	69	2	197	111	2	116	110
Вранић	3	194	187	153	2	178	169	3	244	91
Дражевац	1	82	-	-	1	151	150	2	203	168
Конатице	1	-	-	-	-	-	-	1	70	63
Лесковац	-	142	96	4	1	174	84	1	86	72
М. Моштаница	1	64	47	33	1	108	91	1	82	49
Мислођин	2	139	139	2	1	98	98	1	114	83
Остружница	2	93	93	47	2	118	115	2	141	103
Соколово	-	64	64	-	1	60	53	1	65	39
Сремчица	1	106	82	28	1	112	112	2	116	69
Степојевац	1	-	-	-	1	120	71	2	168	125
Умка	2	115	108	103	2	141	84	2	128	79
Шиљаковац	-	45	45	-	1	78	78	1	79	65
Укупно	22	1871	1467	692	25	2148	1756	31	2194	1634

Табела 2. *Наставни кадар и ученици у школама Посавског среза*²⁴

- 22 Момчило Исић, *Селаштво у Србији 1918–1941, Књига 2* (Београд: Службени гласник и Институт за новију историју Србије, 2009), 110, фуснота 152.
- 23 АЈ, 66-1948-1929, Списак наставника који раде са полудневном наставом, бр. 194, 4. 3. 1920; Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.
- 24 АЈ-66-1948-1929, Подаци о бројном стању ђака за шк. 1918/19. годину, 1. 9. 1919; Списак наставника који раде са полудневном наставом, бр. 194, 4. 3. 1920; Списак школа и број ђака у срезу Посавском, бр. 493, 15. 7. 1920; Бројно стање ученика и о издржавању школа, бр. 710, 6. 10. 1920; Списак школа и наставника у срезу Посавском, бр. 322, 20. 4. 1920; Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921; Преглед школа, одељења, наставника и ученика на дан 1. децембар 1918. и 1. октобра 1921, бр. 873, 4. 10. 1921; Р. Ј. Поповић, *н. д.*, 65.

Повремено је долазило и до прекида рада у неким школама. На пример, школске 1919/20. су на две до три недеље услед епидемија распуштене школе у Мислођину, Дражевцу, Великој Моштаници, Баћевцу и Малој Моштаници. Исте године, због недостатка огрева, рад је прекидан на Умки, у Малој Моштаници, Степојевцу и Вранићу.²⁵

Наставни кадар: бројност, сталност и квалификациона структура

Подаци о наставном кадру који су приказани у Табели 2 односе се само на учитеље и учитељице који су били ангажовани у настави. То значи да је поред њих било и оних који су у административном погледу припадали одређеној школи, али нису стварно и радили у настави. Школске 1918/19. у Посавском срезу била су запослена 33 наставника, али у настави су била ангажована свега 22. Ситуација је слична и наредне, 1919/20. школске године, током које око трећине од укупног броја запослених наставника не реализује наставу. Ситуација се донекле поправила школске 1920/21. Према сачуваним евиденцијама, у школама Посавског среза у посматраном периоду укупно су била ангажована 72 наставника (42 учитељице и 30 учитеља), међу којима је било девет брачних парова. Различити су били разлози због којих се неки наставници нису налазили у својим учионицама. На пример, у школској 1918/19. учитељ из Лесковца налазио се на војној дужности; учитељи из Конатице су распоређени на друге послове, једна од учитељица из Барича из здравствених разлога више није могла да ради са децом, а догађало се и да се распоређени учитељи уопште не појаве на својим радним местима.²⁶

Флукуација наставног кадра који је редовно радио у настави била је веома висока. Само у три школе (Барајево, Велика Моштаница и Мала Моштаница) није било промене наставног кадра до краја посматраног периода. У скоро 50% од укупног броја школа (Арнајево, Борак, Вранић, Конатице, Лесковац, Мислођин, Сремчица, Степојевац, Шиљаковац) наставни кадар се није задржавао дуже од једне школске године. Посебно сложена ситуација била је у највећој школи среза – у Вранићу, у којој редован наставни рад није било могуће уопште успоставити услед проблема са наставним кадром, који су произилазили из непрофесионалног поступања управитеља школе. У седам школа наставници су се задржали по две школске године.²⁷

25 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921; Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 593, 15. 7. 1920.

26 АЈ, 66-1948-1929, Подаци о бројном стању ђака за шк. 1918/19. годину, 1. 9. 1919; Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921; Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 593, 15. 7. 1920.

27 АЈ, 66-1948-1929, Списак школа и наставника у Посавском срезу за школску 1918/19; Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 593, 15. јула 1920; Списак школа

Квалификациона структура наставног кадра била је и у Посавском срезу, као и у другим деловима Краљевине, разнолика. Закон о народним школама из 1904. дефинисао је, према квалификацијама, две категорије учитеља: сталне и привремене. Звање сталног учитеља/це подразумевало је да има завршен Филозофски факултет Велике школе или учитељску школу и положен испит зрелости. Звање привременог учитеља/це могли су стећи свршени ученици учитељске школе без испита зрелости, затим ученици потпуне средње школе, Богословије, одличне ученице Више женске школе као и свршени ванредни студенти Филозофског факултета. Привремени учитељи/це стицали су статус сталних уколико након две године службе положе учитељски испит.²⁸

Учитељски редови, десетковани у ратовима, нису се могли попунити доследном применом законских одредби, те су уведена још два учитељска „звања”: вршиоци учитељске дужности (долазили су из редова студената и гимназијалаца) и заменици учитеља (иницијално су обављали друге послове педагошке природе, вероучитељи, на пример). У Посавском срезу су јуна 1920. године најзаступљенији били стални учитељи и учитељице, било је значајно мање привремених, а најмање је ипак било ученика и студената у својству вршилаца дужности учитеља, док заменика учитеља није било.²⁹

У погледу озбиљности проблема недостатка наставног кадра, илустративна је ситуација у селу Конатице. Након што је коначно обезбеђен простор за рад школе (црквена зграда) постављен је за вршиоца учитељске дужности бивши студент Софијског универзитета и бивши резервни бугарски официр који није знао српски језик. Како би се ипак настава како-тако реализовала, надзорник Јаковљевић је осмислио да овај учитељ савлада српски језик подучавајући неписмене младиће читању и писању. У исто време, овај учитељ је и реализовао редовну наставу са ученицима. Надзорник је у свом извештају реализацији ове идеје дао прелазну оцену, изразивши и оштро неслагање са праксом ангажовања странаца као учитеља следећим речима: „Индивидуе са овако сумњивом прошлoшћу и карактером, мишљења сам да не треба постављати ни у ком случају за народне учитеље и слати их у села међ масу народа. Поред тога што такве особе штете углед и држави и учитељству Бог зна у каквој мисији оне улазе међ наш сеоски живаљ.” За то време у селу Соколово ангажована је као вршилац учитељске дужности Станислава Лаковић,

и наставника у срезу Посавском, бр. 322, 20. 4. 1920; Формулари са подацима о броју ђака и наставника у Посавском срезу, бр. 546, 15. 7. 1920; Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. јула 1921; Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

28 „Закон о народним школама”, *Просветни гласник*, год. 25, бр. 4, 1904, 335 (325–357).

29 АЈ, 66-1948-1929, Формулари са подацима о броју ђака и наставника у Посавском срезу, бр. 546, 15. 7. 1920.

и то решење се испоставило више него задовољавајуће. Надзорник је чак и препоручио да се она задржи у школској пракси: „Школа и настава би много добиле када би овог вредног и способног вршиоца учитељске дужности Министарство могло поставити за привремену учитељицу у противном она ће напустити школу јер јој је немогуће опстати у овом звању.”³⁰

Ученици:

похађање наставе, здравствени статус и васпитни утицај школе

У Табели 2 приказано је и бројно стање ученика у школама Посавског среза на почетку и на крају школске године. На основу упоређивања ових података може се израчунати да је редовно наставу похађало њих око 70%. Ипак, упркос релативно великом броју ђака, број ученица је, према доступним изворима, био знатно мањи и износио је у просеку свега 17%.³¹

Када се упореде и процентуално сагледају подаци о броју уписаних ученика школске 1920/21. са бројем оних који су наставу похађали до краја школске године (Табела 2), може се констатовати да је најтежа ситуација била у Вранићу, где је наставу похађало тек око 30% уписаних ученика, као и да је у пет школа тај проценат износио око 60%, док је у већини школа био изнад 70%. Најредовнији су били ученици у Баћевцу, где је до краја школске године у клупама остало 98% ученика. Надзорник у годишњем извештају ближе сагледава разлоге изостајања ученика са наставе, наводећи да у Барајеву ученици изостају због лоших путева који су у кишним и зимским данима непроходни, док се у Сремчици, Вранићу и Баричу ученици повлаче из наставе ради учешћа у домаћим пословима.³²

Када је реч о здравственом статусу ученика, Јаковљевић извештава да су ученици добро развијени и здрави. Сматрајући стање ученичке гардеробе валидним индикатором општег односа према хигијени ученика, он примећује да је одећа у којој ученици долазе у школу стара, али окрпљена и чиста. Надзорник напомиње и да је запазио да учитељи и учитељице кроз наставу често истичу значај хигијене и да су тако стечена знања утицала на навике

30 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

31 АЈ, 66-1948-1929, Списак школа и наставника у Посавском срезу за школску 1918/19; Годишњи извештај, бр. 593, 15. 7. 1920. На пример, број ученица у школи у Баричу постепено се током наредних година повећавао, да би у школској 1940/41. премашио 50% од укупног броја ученика (од укупно 165 ученика наставу је похађала 101 ученица) – Историјски архив Београда, фонд „ОШ Барич”, Уписнице 1919–1947.

32 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај средњег школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921. На пример, у баричкој школи прве казне за непохађање наставе (три опомене) изречене су тек 1925. године – Архива ОШ „14. октобар” у Баричу, Записници седница месног школског одбора Државне народне школе у Баричу за период од 1924. до 1941.

ученика. Васпитни утицај школе Јаковљевић је такође оцењивао позитивно, констатујући да „школа има јаког утицаја на ученике и да их битно одваја од деце која не походе школу”.³³ Ову оцену донео је на основу посматрања ученика при уласку у школе и изласку из њих, при међусобним сусретима, у игри, у дворишту.³⁴

Настава: наставна средства, методе и резултати наставе

Закон о народним школама (1904) предвиђао је изучавање следећих наставних предмета: хришћанска наука и црквенословенско певање, српски језик, историја српска и општа, земљопис, рачуница и геометријски облици, познавање природе у вези с пољском привредом и основама хигијене, цртање и лепо писање, певање, дечије игре и ручни рад.³⁵ Јула 1920. године у пред-ратни наставни програм за народне школе унете су мање корекције које су се односиле на знања о Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.³⁶ Наставни програм реализовао се у пуном обиму са редовним ученицима, а у скраћеном облику на течајевима.

У првим послератним годинама није било набавки наставних средстава и школског прибора. Надзорник Јаковљевић извештава да су коришћена зрна кукуруза у настави рачуна и за израду мапа и сливова, да су исцртани геометријски облици и метарске мере на зидовима учионица, као и да је једна учитељица израдила по рачунаљку са дрвцима за сваког од својих ученика. У извештајима се наводи и да је било наставника који су школски прибор и материјал набављали о свом трошку, „па га уступали ђацима за јаја”.³⁷ Уџбенике су имали сви ученици у Посавском срезу, али то су биле већ коришћене књиге предратних издања. Државни ни препоручени уџбеници још увек нису били доступни.³⁸

Резултати наставе током 1919/20. и 1920/21. школске године могу се сагледати кроз образложења оцена које је надзорник додељивао на-

33 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. јула 1921.

34 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. јула 1921.

35 „Закон о народним школама”, *Просветни гласник*, год. 25, бр. 4, 1904, 331.

36 Владета Тешић, и др., *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Просветни савет, 1980), 100.

37 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

38 В. Тешић и др, *н. д.*, 105; Александра Илић Рајковић, „Сто осамдесет година продукције уџбеника у Србији”, *Уџбеник: стара тема пред изазовима савременог доба* (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2019), 41.

ставницима. У готово половини од укупног броја школа (Барајево, Борак, Велика Моштаница, Дражевац, Лесковац, Остружница, Соколово, Умка и Шиљаковац) рад наставника је у обе године оцењиван највишом оценом. Резултате наставе у овим школама Јаковљевић је описивао следећим речима: „По програму је наставно градиво методички пређено и утврђено, знање је дечија својина, мишљење развијено, обрађене вештине, обрађена је пажња на рад, успех и васпитање”.³⁹ Било је и наставника који су, уз општи одличан успех наставе, показивали и додатну иницијативу у појединим доменима свог рада. На пример, у Великој Моштаници ученици су се посебно истицали по својим знањима из рачунице са геометријом; у Соколову се посебна пажња посвећивала дечијим играма, цртању и певању у два гласа; на Умки је учитељица поред редовних предавања ученике посебно подучавала против употребе алкохола, хигијени и вредностима рада; у Дражевцу учитељ је основао ђачко позориште.

Делимично успешним надзорник је школске 1919/20. сматрао наставни рад у четири школе (Арнајево, Барич, Бождаревац, Мала Моштаница, Степојевац) где учитељи нису успевали да обраде наставни програм у целини, а учење се сводило на меморисање података. Наредне, 1920/21. школске године, ситуација се поправила у две школе – у Малој Моштаници и Степојевцу. Са друге стране, у Мислођину, услед дуготрајног боловања једне од учитељица, друга, која је била и почетница, уз сав свој труд није могла постићи одличан успех.

Изразито лоша ситуација током 1919/20. била је у Баћевцу, Вранићу, Конатицама и Сремчици. Школски рад у Баћевцу и Сремчици је током 1919/20. био ометан честим и изненадним кадровским променама те је завршетак школске године одложен. На срећу, наредне, 1920/21. године, доласком нових учитеља ситуација се поправила и квалитет рада је у овим школама оцењен највишом оценом. Проблеми су се наставили у Вранићу и Конатицама. Свака од ових школа суочавала се са специфичним изазовима о којима је претходно већ било речи.

Надзорник Јаковљевић запажа да се у свим школама више пажње посвећивало знањима из појединих предмета, док су вештине биле занемарене. Како би мотивисао наставнике да и том делу наставног плана посвете пажњу, иницирао је среску изложбу ђачких радова (цртанке, писанке, мапе) „те су учитељи при доласку по плату и држање учитељског збора разгледали поједине радове видећи како се у основној школи могу обрадити вештине”.⁴⁰

39 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

40 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

Одређена пажња посвећивана је у школама Посавског среза и ван-наставним активностима, као што су уређење вртова и излети. У 1921. години организована су два излета – у Дубоко поред Саве и на Лесковачко поље. До краја школске 1920/21. године уз сваку школу подигнута је башта са поврћем, осим у Баричу, где је подигнут воћњак, и Вранићу, где су учитељице башту дале под закуп. Надзорник Јаковљевић активно се залагао за подизање башти и у ту сврху написао је и расправу за учитеље под насловом „Школска башта и васпитање”.

Учитељи и народно просвећивање

Учитељи Посавског среза били су ангажовани и у области народног просвећивања. Министар просвете је маја 1919. године упутио распис о оснивању анафалетских течајева за одрасле, о кућним школама и течајевима за даље образовање.⁴¹ На линији овог расписа посавски учитељи су се на наставничком већу већ почетком 1920. године договорили да: при школама формирају школске и ђачке књижнице, подстичу претплаћивање на дечије листове како би их читали и чланови ученичких породица, иницирају оснивање земљорадничких и потрошачких задруга и народних књижница, формирају друштво трезвене младежи, као и да организују више популарних предавања, посебно за женску популацију.⁴² У јулу исте године надзорник Јаковљевић извештава да су у рату готово све књижнице уништене, да у том моменту постоји на Умки среска библиотека са читаоницом, као и да је обезбеђено неколико десетина претплатника (66) на часопис *Дечије новине*. У наредном периоду обезбеђене су претплате на још неколико часописа, док се ситуација са књижницама није значајније променила.

Крајем 1919. године школским надзорницима упућен је и распис који је налагао оснивање културних одбора као тела која би се бавила организацијом јавних предавања.⁴³ У Посавском срезу оформљен је 1920. године Одбор културних људи који су чинили судија, срески начелник, срески економ, срески школски надзорник, учитељи и учитељице и други образовани становници среза. Јаковљевић у извештају из 1921. године са жаљењем истиче да су на овом пољу били активни само срески економ и наставни кадар из неколико села. Уз помоћ учитеља организоване су земљорадничке задруге у Дражевцу, Барајеву, Шиљаковцу, Малој Моштаници, Остружници, Баћевцу

41 Жељко Бралић, *Образовање одраслих у покушају: прилог андрагошкој историји* (Београд: Факултет безбедности, 2016), 69.

42 Извештај школског надзорника Посавског среза Министру просвете, бр. 115, 8. 2.1920.

43 Ж. Бралић, *н. д.*, 35.

и Соколову.⁴⁴ Слична ситуација била је и у другим деловима Србије те је Министарство просвете, као ново решење, иницирало оснивање недељно-празничних школа за одрасле, у којима би се одржавали циклуси популарних предавања.⁴⁵

Течајеви за описмењавање одраслих били су предмет неколико расписа Министарства просвете у посматраном периоду.⁴⁶ У том смислу, учитељ Драгољуб Матејић је у Шиљаковцу организовао аналфабетски течај за младе узраста 14–16 година и продужну школу за узраст 16–20 година. За овај рад надзорник је предложио да се учитељ награди са 250 динара. Министарство просвете покушало је да подстакне укључивање учитеља прописивањем Правила о уређењу течајева за неписмене 1921. године, која су подразумевала и извесну новчану накнаду по броју описмењених. У Посавском срезу ова иницијатива се одразила кроз покретање аналфабетских течајева у Баћевцу, Сремчици и Соколову.⁴⁷

Уместо закључка

Надзорник Јаковљевић је у својим извештајима износио предлоге који представљају и својеврсни резиме кључних проблема са којима се суочавало школство у Посавском срезу након што је успостављен рад у свим школама. Најпре, истицао је да треба решити питање финансирања школа, као и да учитељима треба обезбедити финансијску стабилност и изједначити их са другим чиновницима. Тек тада би се од њих могло очекивати интензивније ангажовање на плану народног просвећивања. На овај предлог надовезује се следећи, који се односи на сталност учитеља – да им се омогући да у једном месту остану минимум две до три године. Такође, сматрао је да треба у потпуности (у платама, дневницама) изједначити све учитељице (удате и неударте) са учитељима. Инсистирао је и на растерећивању учитеља, захтевајући да се отвори више одељења. С друге стране, сматрао је да упркос недостатку учитељског кадра не треба по сваку цену задржавати на радним местима оне кадрове који нису мотивисани за рад у школи, оне који урушавају учитељски углед, нити оне који примењују застареле методе или на друге начине нега-

44 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

45 М. Исић, *Селаштво у Србији 1918–1941*, 296.

46 Јован Миљковић, *Развој основног образовања одраслих у Србији: успони и падови (не) писмености* (Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2024), 90.

47 АЈ, 66-1948-1929, Списак школа и број ђака у истим, у срезу Посавском, бр. 493, 15. 7. 1920.

тивно утичу на ученике и околину.⁴⁸ У сваком случају, то су била питања која је тек требало решавати у наредном периоду, пошто је у првим, најтежим, годинама после Првог светског рата покренут рад школа у Посавском срезу, извршена елементарна санација ратне штете и започела нормализација наставног процеса.

РЕФЕРЕНЦЕ

1. *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године*. Београд: Завод за статистику, 1955.
2. Бралић, Жељко. *Образовање одраслих у покушају: прилог андрагошкој историји*. Београд: Факултет безбедности, 2016.
3. Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије*, књига 1. Београд: Стубови културе, 1996.
4. Илић Рајковић, Александра, „Сто осамдесет година продукције уџбеника у Србији”, *Уџбеник: стара тема пред изазовима савременог доба*. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2019, 29–52.
5. Исић, Момчило. *Основно школство у Србији 1918–1941 Књига 1–2*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.
6. Исић, Момчило. *Материјално страдање основних школа у Србији за време Првог светског рата*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2010.
7. Исић, Момчило, *Сељаштво у Србији 1918–1941*, Београд: Службени гласник и Институт за новију историју Србије, 2009.
8. Миљковић, Јован. *Развој основног образовања одраслих у Србији: успони и падови (не)писмености*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2024.
9. Поповић, Ј. Радомир. *Остружничка основна школа „Карађорђе” 1805–2015*. Остружница, ОШ „Карађорђе” Остружница, 2015.
10. Тешић Владета и други, *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Просветни савет, 1980.

48 АЈ, 66-1948-1929, Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 593, 15. 7. 1920; Годишњи извештај среског школског надзорника, бр. 702, 20. 7. 1921.

Aleksandra Ilić Rajković, Dragomir Bondžić

*Primary Schools in Serbia after the First World War – The Case of the Posavski District
1919–1921*

Summary

In the first years after the First World War, Posavski District, with its administrative center in Umka, was part of the Belgrade County. In 1919, there were 19 public primary schools in the district: Arnajevo, Barajevo, Barič, Bačevac, Boždarevac, Velika Moštanica, Veliki Borak, Vranić, Draževac, Konatice, Leskovac, Mala Moštanica, Mislođin, Ostružnica, Sokolovo, Sremčica, Stepojevac, Umka, and Šiljakovac. Like all schools in Serbia, the schools in the Posavski District first had to face the consequences of the war. All school buildings were more or less damaged, and the inventory and teaching materials were destroyed. By early 1921, all school buildings had been repaired, the necessary inventory had been procured, and classes were being held in all of them. The Ministry of Education managed the schools through the County School Board and the District School Inspector, while the schools were financed by school municipalities through school boards. In the first postwar years, the collection of school taxes was very difficult due to the population's poverty and the obstruction of municipal authorities. In addition to material problems, the issue of educating different generations of students whose schooling had been interrupted by the war was also addressed. A total of 72 teachers were employed in the schools, and they frequently changed. About 70% of students attended classes regularly, and the most common reasons for absence were poor roads and children's involvement in household and agricultural work. The number of female pupils averaged about 17%, but gradually increased over time. The curriculum was adjusted and implemented in full for regular students and in an abbreviated form in the courses. There was a great shortage of teaching materials, and there was no money for procurement, but teachers improvised and made the necessary materials themselves. Despite the difficulties, some attention was devoted to extracurricular activities (excursions, gardens) and to public education (literacy and other courses, lectures, libraries, cooperatives). In the first postwar years, war damage was repaired, classes resumed, and the foundations were laid for addressing numerous problems in the period to come.

Александра Илич Райкович, Драгомир Бондџич

*Началне школе у Србији после Прве светске ратне – на примеру Посавског
рајона 1919–1921 г.*

Резиме

В прве године после Прве светске ратне Посавски рајон с центром у Умки входио у састав Београдског округа. У 1919. години у рајону било је 19 народних началних школа: у Арнаеву, Бараеву, Баричу, Бачевацу, Бождаревацу, Велика Моштаница, Велики-Борак, Враничу, Дражевацу, Конатици, Лесковацу, Мала Моштаница, Мислођини, Остружници, Соколову, Сремчици, Степоевацу, Умки и Шиљаковацу. Како и све школе Србије, школе Посавског рајона судиле су последицама ратне. Све школне зградње биле су у тој или оној степену повреж-

дены, а инвентарь и учебные материалы уничтожены. К началу 1921 года все школьные здания были отремонтированы, приобретен необходимый инвентарь, и во всех школах проводились занятия. Министерство образования управляло школами через окружной школьный совет и районного школьного инспектора, а финансировались школы школьными муниципалитетами через школьные советы. В первые послевоенные годы сбор школьного налога был весьма затруднен из-за бедности населения и обструкции со стороны муниципальных органов. Помимо материальных проблем, решалась и проблема обучения разных поколений учащихся, чье обучение было прервано войной. В школах работало 72 учителя, которые часто менялись. Регулярно посещали занятия около 70% учащихся, а наиболее частыми причинами пропусков были плохие дороги и занятость детей домашними и сельскохозяйственными работами. Количество учащихся женского пола в среднем составляло около 17%, но со временем оно увеличивалось. Учебная программа была скорректирована и реализовывалась в полном объеме для постоянных учащихся, а в сокращенном виде – на курсах. Нехватка учебных материалов была велика, денег на их приобретение не было, но учителя выходили из положения и сами изготавливали необходимые материалы. Несмотря на трудности, определенное внимание уделялось внеклассным занятиям (экскурсии, дошкольные участки), народному просвещению (курсы ликвидации неграмотности и другие курсы, лекции, библиотеки, товарищества). В первые послевоенные годы причиненный войной ущерб был устранен, началось обучение и были заложены основы для решения многочисленных проблем в последующий период.